

Märgikobarad

Maire Raadik

eesti keele instituudi vanemkeelekorraldaja

Tekstidega tegelejail tuleb ette kirjavahemärgikobaraid, mille harutamiseks tavareeglitest tuge ei leia ega peagi leidma. Sedasorti küsimustest koorub eelkõige kaks teemaringi: mida teha, kui kõrvuti satuvad mõttepunktid ja mõni muu kirjavahemärk, ning mida teha, kui kõrvuti on mitmed jutumärgid ning nende vahel veel omakorda muid kirjavahemärke.

Mõttepunktid

Mõttepunkte kasutatakse nii lause lõpus kui ka sees, lause lõpus peaksid nad sattuma kõrvuti lauselõpumärgiga. Kas viimane säilib? Varasematest grammatikatest leiame juhtnõore, mille kohaselt kustutavad mõttepunktid lauselõpupunkti. Küll säilivad mõttepunktide kõrval küsi- ja hüüumärk, sest need on märgid, mis ei kustu kunagi. Seejuures võidakse küsi- ja hüüumärk panna kas mõttepunktide järele, kui lause jääb pooleli, nt *Hoidku selle eest, et...!*, või ette, kui mõte peab avarduma, nt *Järsku tuuakse veel midagi huvitavatki?...*

Mõttepunktid, mis satuvad otsekõne ja järgneva saatelause piirile, kustutavad ka koma, mis muidu otsekõnet ja saatelauseid eraldaks, nt „*Mis ta rääkis... osatas Jaan.* Mõttepunktide kasutus on siin võrreldav küsi- ja hüüumärgi omaga, sest ka nende järele ei panda otsekõne ja saatelause vahele koma – ühest märgist piisab.

Reeglites kirjeldatud tava on järgitud ka ilukirjanduse toimetamise praktikas.

- „*Ei, seda ma ei tahtnud ütelda, aga...*“
- „*Oleks poiss, siis teine asi, aga tüdruk, see ju...*“ *arutas kivilõhkuja, kes hoidis ohje.*
- „*Jah, aga...*“ *võtab Kiir pudeli kõheldes vastu, „aga mis siin sees on?“*
- „*Mis te talle eile tegite, et ta nõnda?...*“
- „*Ega ometi mina...?*“ *küsis perenaine.*

Lause sees võivad mõttepunktid sattuda mõne koma nõudva tarindi kõrvale, näiteks võib järgneda kõrvallause. Käsiraamatud ei anna siis otse-sõnu juhatust, kuid näidetest võib järeldada, et koma sel juhul ei panda. Nii näib olevat tavaks ka ilukirjanduses, nt

- *Ei tea ... kas selle peale maksab loota ka?*
- *Nii et oleks esimene maakeelne laulutegija tulnud ... kui poleks tulnud seesamune...*
- *Meus kõndis mööda ridamisi asetsevaid madalaid tube ja silmapilguks tundus talle, et ta sammub mööda silda, kuid hoidub üle sillakäsi puu vaatamast ... sest sillatalad kerkivad jõest, mille nime ta ei söanda nimetada...*
- *„On küll ... aga see on hommikust mõisas...“*
- *„Enne ... millal enne,“ mõtles ta edasi.*
- *„Kuule ... ega meil pole just suurt nuriseda olnud...“*

Üsna samasugune pilt nagu ilukirjanduses avaneb korpusetekstides, mõttepunktide kõrval pole näha teisi kirjavahemärke, nt

- *Einoh, noorte asi ... ei mina sellest aru saa.*
- *Seal oli ... ütleme nii, erinevaid põhjuseid.*
- *Kui praegu valida oleks, siis ... ma ei teagi ... võibolla valiks juura.*
- *Ostetud piletid vahetatakse ümber ... kui veel midagi kavva peaks jääma.*
- *Viina võtan, suitsu teen, ilusaid tüdrukuid vaatan ... aga valetada ei armasta.*
- *Mul oli tõeliselt lõbus ... mis on minu meelest esmatähtis.*

Toimetatud tekstide ja rohkem või vähem spontaansete korpuse näidete najal võib tõdeda, et koma ja punkt kui nõrgemad kirjavahemärgid kalduvad mõttepunktide kõrvalt üldiselt kustuma. Markeerigu mõttepunktid siis pooleli jäävat lauset või lausesisest mõttekatkestust, kannavad nad välja ka punkti ja koma funktsiooni. Küsi- ja hüüumärk säilivad ning lause lõpus võivad nad olla nii mõttepunktide ees kui ka järel. Vaatame selle pilguga ka keelenõuandele saadetud lausenäiteid.

Mõttepunktid lause lõpus:

- *„Olime teismelised. Sa olid haige ja ma tulin su tuppa, et...“*
- *„Te ei kavatse ometi...“ ei suutnud mees seegi kord oma lauset lõpetada.*
- *„Kas tohib küsida...“ ta sõrmenukid olid rooli pigistamisest valged, „kas tal oli õigus, kui eeldas, et sa...“*

- *Naine lükkab kohvri istme alla, võtab käekotist välja meigikarbi, kohendab kergelt jumestust ja sõnab: „Ma lähen joon restoranvagusis õlut...“ ning lahkub kupeest.*
- *„Aga mis siis, kui...?“*
- *„Ja kuidas sa siis?...“*
- *Mis see siis on, kurat!...*

Paaril küsijal on olnud kahtlus, kas mõttepunktid suudavad väljendada loetelu jätkumist või tuleks neid veel komaga toetada. Küllap sobib siingi järgida üldpõhimõtet.

- *„Neid oli roheliisi, punaseid, kollaseid...“ meenutas Liisi.*
- *Soovid reisida, ostelda, sisustada...*

Mõttepunktid lause keskel:

- *Ja mu reis Marokosse ... mis on küll seni toimunud vaid mu peas.*
- *Uskumatu ... et ma tegin seda.*
- *Vahel kisub natuke viltu kah ... aga lõpuks läheb ikka hästi.*
- *Ma ei tea ... see nõuab vist elukogemust, kui tahad midagi öelda...*
- *„Ta on hüsteeritsev ... nutune ... inimvare ... nagu siis, kui sa lahkusid,“ vastan sosinal.*

Kui katkeline otsekõne on poolitatud saatelausega, võidakse mõttepunktid panna nii saatelause ette kui ka järele, nt

- *„See jäi mul kahe silma vahele...“ nentis Schwartz, „...aga nüüd ma näen seda.“*
- *„Aga...“ ütles tüdruk häbelikult, „...see pole minu ema.“*
- *„Või...“ ta sügas oma sukki, „...kui sa siin süüa tahad, siis tohid, keegi võib sulle tuua.“*

Tasub siiski kaaluda, kas alati on vaja mõttepunkte topeldada – paaris eespool toodud näitelause on näha, et katkestust saab markeerida ka n-ö ühepoolsete mõttepunktidega.

Jutumärgid

Mõnikord satuvad tekstis kõrvuti kahed jutumärgid, nt on otsekõne sees pealkiri, ühe pealkirja sees teine pealkiri või ühe otsekõne sees veel teine otsekõne. Lause lõpus võivad mitmekordsed jutumärgid moodustada keerulisi kombinatsioone lauselõpumärkidega.

Alustame lihtsamast ehk otsekõne ja tsitaadi või pealkirja kombinatsioonist. Tsitaat ja pealkiri on sellised tarindid, mis vormistatakse

jutumärkides ilma lõpupunktita. Küll võib nende lõpus olla küsi- või hüüumärk. Seega, kui tsitaat või pealkiri jääb otsekõnelause lõppu, on võimalikud järgmised kirjavahemärkide kombinatsioonid:

- a) tsitaadi kinnijutumärgid + otsekõnelause lõpumärk + otsekõnelause kinnijutumärgid, nt
 - „Ma arvan, kulla miss Jane, see tähendab „kohtume jälle.““
 - „Kas sa ütleksid mulle tähthaaval, kuidas sa kirjutad sõna „merehaige“?““
- b) tsitaadi küsi- või hüüumärk + tsitaadi kinnijutumärgid + otsekõnelause lõpumärk + otsekõnelause kinnijutumärgid, nt
 - „Kas ta ei ütle „Mingu ma lõhki!“?“ päris Jane.

Teine ja raskem rühm on see, kus ühe otsekõnelause sees on teine otsekõne, mis jääb välimise ehk raamiva otsekõnelause lõppu. Kui mõlemad otsekõnelused on ühtlasi väitlused, st peaksid lõppema punktiga, on lause lõpus kaalumiseks järgmised kirjavahemärgikobarad (näited kajastavad keelenõuküsimiste pakutud variante).

- a) seesmise otsekõnelause lõpupunkt + seesmise otsekõnelause kinnijutumärgid + välimise otsekõnelause lõpupunkt + välimise otsekõnelause kinnijutumärgid, nt
 - Lause „Madalmaad leiavad, et kontrollikoja arvamus esitati liiga suure hilinemisega, ja väljendavad muret mainitud siseauditi korraldamise pärast“ asemel lugeda: „Madalmaad avaldavad kahetsust dokumendi esitamisega hilinemise pärast ning kontrollikoja tehtava kontrolli laadi pärast, mille kohta on teatistes esitatud järgmine sõnastus: „Kontrollikoja pädevuse hulka ei kuulu tulevikus tõhususe ja halduskorralduse läbipaistvuse astme kontrollimine; kontrollikoda piirdub ainult õigusaktidele vastavuse kontrollimisega.““
- b) seesmise otsekõnelause kinnijutumärgid + välimise otsekõnelause lõpupunkt + välimise otsekõnelause kinnijutumärgid, nt
 - „Ja siis isa suudles mu õde ja ütles: „Sa ületasid iseennast, Esther. Hästi tehtud.““
- c) seesmise otsekõnelause lõpupunkt + seesmise otsekõnelause kinnijutumärgid + välimise otsekõnelause kinnijutumärgid, nt
 - „Teil on samasugune jutt nagu Ameerika politseinikel. „Tunnista üles,“ ütlevad nemad. „Tunnista üles.“““

- *Siis hakkab Nick palavikuliselt seletama: „Mina peseks tuuleklaasi puhtaks ja ütleks siis: „Jumal on teiega.““*

Punktide ja jutumärkide kobar paneb mõtlema, kas midagi annaks kokku tõmmata. Jutumärgid peavad säilima, need märgid ei kustu, seega saab mõelda punktile. Kas lõpetada punktiga seesmine või raamiv otsekõne? Mis kaalutlustest lähtuda?

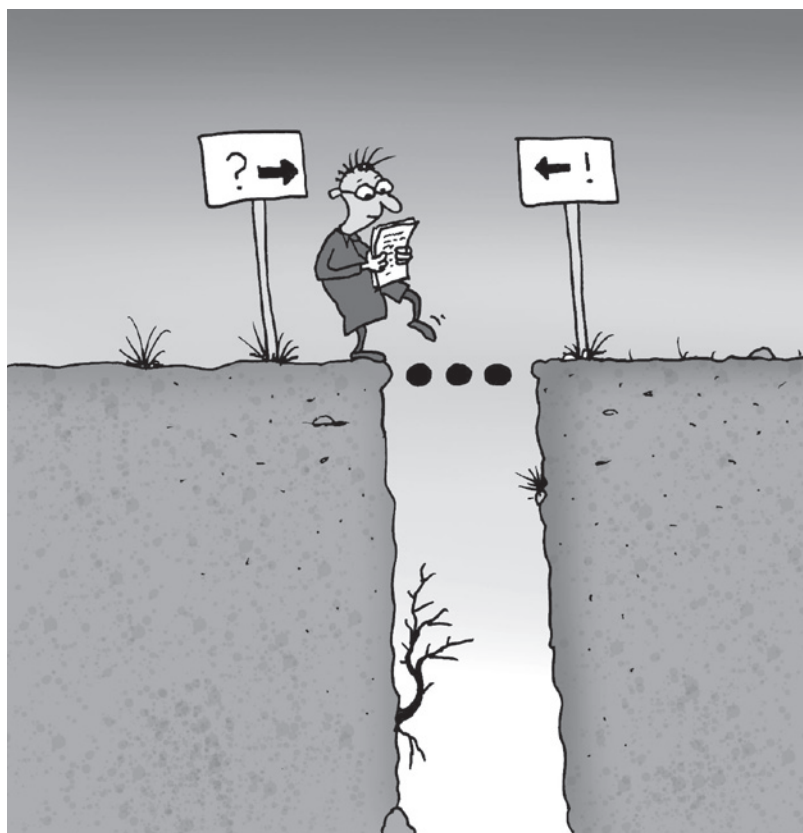
Keelenõuandjad on oma vastustes läbi aegade olnud kõhklevad, kord oleme soovitanud mõlemad punktid säilitada, kord püüdnud leida argumente emma-kumma punkti kustutamiseks. Säilitades seesmise otsekõne lõpupunkti ja jättes ära välimise oma, võiksime seda põhjendada kui topelduse vältimist: üks punkt juba on, järgmist enam ei pane. Raamiva otsekõne punkti säilitamist võiks põhjendada raamiva lause ülimumusega, ära jääks n-ö madalama taseme lause punkt. Variandi [.] kasuks räägib vähem katkeline kirjalpilt, variantides [“.”] või [“.”] on jälle eri jutumärgid selgemini lahku löödud.

Kuid milline on olnud tava? Ehkki keelenõuandest on selliste märgi-kobarate kohta hakatud rohkem küsima just viimasel paaril aastakümnel, ei ole probleem ju uus ja kirjastuste toimetajad on kindlasti pidanud siin endale lahenduse leidma.

Kui sirvida omaaegseid Eesti Raamatu trükiseid, on näha kindlat joont: alati on säilitatud seesmise otsekõne lõpumärk, olgu selleks punkt, küsi- või hüüumärk, seevastu raamiva otsekõne lõpumärkidest punkt kustub, küsi- ja hüüumärk säilivad. Nt

- *„Mis ma tühja pudeliga teen? .. Seda õpetas isa mulle juba siis, kui ma alles hällis lamasin. „Pipi,“ rääkis ta, „sellest pole midagi, kui sa enne õukonnale esitlemist oled unustanud jalad pesemata, aga kui sa merehätta sattudes tühja pudeli maha unustad, oled kadunud hing.““¹*
- *„ .. Kuulame õige, kuidas see kõlaks: „Annika tammus poris, ja siis kostis kõige oivalisem spunk.““*
- *„Ma kordan,“ ütles Kass. „Selleks kulub kaks sekundit. Niisuguse augu kaevamine oleks ülim lollus. „Kümme miili sügav?“ ütleksid nad. „Milleks, taeva pärast, seda vaja on?““*

¹ Kui tsiteerides jäetakse tekstist osi välja, tähistatakse seda katkestuspunktide või -joontega. Eristamaks katkestuspunkte mõttepunktidest, pannakse esimesi kas kaks (nagu sinsetes näidetes) või neli.

- *Kui vaenelaps jutu oli lõpetanud, võttis vanamees kotist rätikuräbala, andis lapsele ja ütles: „Seo õhtul magama heites see rätik oma pea ümber ja ohka südame põhjast: „Magus unenäoke, kanna mind sinna, kust käsikivi leian, mis ise jahvatab, et minu nõdra abi pikemalt tarvis ei oleks!““*
- *„Kas sa ikka ütlesid: „Tõuse üles, söö vanakuri ära!“?“*

Raamiva otsekõne punkti kustumine annab topeltotsekõnega lause lõpus teistsuguse märgikombinatsiooni, kui oleks tsitaadi või pealkirjaga lõppeval otsekõnelausel. Kelle maitse järgi on siiski eri jutumärgid lahku lüüa, võib kustumiseks valida seesmise otsekõnelause lõpupunkti ehk rakendada samasugust vormistust nagu tsitaadi või pealkirja puhul.

Tühikuga või ilma

Kõrvutiste jutumärkide vahele üldiselt tühikut ei panda. Mõttepunktide kirjutus on olnud kõikuv, nt lause sees pause märkivate mõttepunktide ette ja järele on käsiraamatuis enamasti jäetud tühik, kuid näiteks lause lõpus on mõttepunktid kirjutatud kokku nii eelneva sõna kui ka järgneva küsi- või hüüumärgiga. Siinne kirjutis järgib sama tava.

Loe lisaks

- Aavik, Johannes 1923. Kirjavahemärkide õpetus ühes lühikese lauseõpetusega, harjutusülesannetega ja nende võtmega. Koolidele ja iseõppimiseks. Tartu: kirjastus Istandik.
- Admann, Aino 1987. Paariskirjavahemärkide iseärasusi. – Nõukogude Õpetaja nr 46, 14. nov, lk 4.
- Erelt, Mati, Tiiu Erelt, Kristiina Ross 2020. Eesti keele käsiraamat. Uuendatud väljaanne. Eesti Keele Instituut. Tallinn: EKSA.
- Erelt, Mati, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare 1993. Eesti keele grammatika II. Süntaks. Lisa: kiri. Peatoimetaja Mati Erelt, toimetajad Tiiu Erelt, Henn Saari, Ülle Viks. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.
- Mund, Argo 2015. Vahemärginõuandeid. – Keelenõuanne soovitab 5. Koost ja toim Maire Raadik. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 79–87.
- Valgma, Johannes, Nikolai Rimmel 1968. Eesti keele grammatika. Käsiraamat. Tallinn: Valgus.

Näitelausete allikad

- Eesti keele instituudi keelenõuandmebaas.
- Eesti keele ühendkorpus 2021 = Estonian National Corpus 2021, Estonian NC 2021. <https://www.sketchengine.eu/estonian-national-corpus/>.
- Eesti Raamatu trükised 1970. ja 1980. aastatest.